

Г. М. КОЛЕСНИК
СИНОНІМИ НА СЛУЖБІ КУЛЬТУРИ ПОЕТИЧНОЇ МОВИ

Сучасна українська літературна мова має досить повний і різноманітний синонімічний словник, уміле користування яким забезпечує високу культуру висловлення. Лексична синоніміка, зокрема, посідає чільне місце в системі словесно-художніх засобів поетичної мови видатного митця слова Максима Рильського. Поет-академік розглядав багатство синонімів як одну з питомих ознак багатства мови взагалі і особливо підкреслював, що «вміння поставити саме те слово і саме на тому місці — невід’ємна риса справжнього майстра»¹.

Синоніми у творах М. Рильського виконують найрізноманітніші художньо-поетичні функції, починаючи від найпростішої стилістичної — уникнення повторення того самого слова — і кінчаючи утворенням складних поетичних градацій.

Ось як по-різному використав поет у двох своїх віршах синоніми *приклад* — *взірець* — *зразок*. У вірші «Коли ідеш ти самотою» (із циклу «Весняні води») ці синоніми вжиті з виразною стилістичною метою, а саме — для уникнення повторення того самого слова та урізноманітнення стилю:

Із них бери *взірець* високий, —
З радянських земель і країн,
Що сили бурної потоки
Зливають в океан один.

Із них бери *зразок* прекрасний,
З мартенівців, із шахтарів,

Чий труд щочасний і незгасний
В єдиний в’яжеться мотив.

Ти *приклад* з них бери великий
Із тих, що в полі водять плуг
І що стоятимуть навіки
За брата брат, за друга друг.

Поезії «Чаша дружби» вживання цих синонімів надає (разом із синтаксичними засобами) специфічної інтонації і мелодики народної думи:

Як ворожа сила налягала
На Москву, неначе чорна хмара, —
Всі народи братського Союзу
Одноставно стали їй на захист
І грудьми її обороняли.
Ой, чи це ж то, браття, та не *приклад*,
Не *взірець* хоробрості високий,
Не *зразок* єднання та братання?

Вірш «Моря» може служити яскравим прикладом майстерного оперування синонімами іншого ряду. Для створення повного букету запахів поет ужив ціле синонімічне гніздо, що складається з чотирьох синонімів *дух* — *запах* — *аромат* — *пахощі*:

Як вабить пристань запальних малят,
Романтиків у трусиках і майках!
Та що малят! Кого вона не вабить!
У кого солодко не защемить
У грудях серце, як гудок протяжний

¹ Передмова М. Т. Рильського до «Матеріалів до синонімічного словника української мови» А. Багмета, ж. «Вітчизна», 1959, № 2, стор. 1.

Подасть відпливу гасло! Хто не знає,
Хто не вдихав того морського духу,
Вільготного і гострого, як сіль,
У суміші із *запахом* смоли,
Соснових дощок, риби та рогожі,
Та ще з якимось дивним *ароматом*,
Що, може, привезли мандрівники
Із буйноцвітних островів тропічних, —
А може, з пишних Грузії садів, —
І хто з тих *пахощів* не хвилювався!

Іноді поет нарочито підкреслено нагромаджує цілу низку однозначних слів, немовби побоюючись, що його не правильно чи не точно зрозуміє читач. Такий прийом надає розповіді відчутного розмовного забарвлення. Ось приклад, узятий з вірша «У степу», де поет ужив підряд аж три синоніми, — *марєво, міраж, фата моргана*:

Звичайна річ в просторах степових,
Десь під Херсоном чи на Запоріжжі:
На обрії раптово виростають
Стрункі дерева, зеленню своєю
Такі відмінні від пожовклих трав,
Що безрозумне випалило сонце,
Такі відродно свіжі, молоді,
Такі, здається, вогко-кучеряві!
А під деревами блищить вода,
Переливається і грає світло.
Напитися б ото, прохолодитись,
Поринути б у ті студені хвилі!
Дарма! Ви наближаєтесь — нічого
Немає: бурий степ і сірий пил ...
То, кажуть люди, *марєво, міраж,*
Фата моргана, — як там ще говорять?

А далі поет розповідає про почутий ним переказ — своєрідне пояснення походження третього з ужитих синонімічних слів — *фата моргана*:

Розказують, що десь, колись, над морем
Жила собі така ласкава фея,
Морганою прозивана, і людям
Показувала видива оманні,
А звідси й назва давня та пішла.
Не знаю, чи навчилась у *Моргани*
Природа наша, чи сама дійшла
До того, а таки навчилась добре
Людей дурити спраглих у степу.

Нагромадження синонімів (найчастіше трьох) як художньо-зображувальний прийом використовується поетом із метою створення відповідної тональності твору. В одних випадках цей засіб передає напружений, бурхливий експресивно-емоціональний малюнок — як це маємо у творах «Марія Заньковецька», «Художник» та ін.:

Вогнем, жагою, пориванням
Вона серця палила всім,
Страждання граючи, стражданням
Сама була вона живим.

Або:

Та найпишніше там цвітіння,
Найвище серце там зліта,

Де рух, де дія, де горіння,
Чуттів і мислей повнота.

В інших випадках за допомогою цього прийому автор відтворює лагідний, ніжний настрій, наприклад, у ласкавій мові з дитиною (вірш «Мати»):

Усміхнулось немовлятко,
Дитинятко, пташенятко:
Близько, близько, близько татко,
Рідний дім і рідний дим.

Серед поезій Максима Рильського зустрічаємо й такі, які від початку до кінця задумані й побудовані на використанні певного синонімічного ряду. У таких творах синоніми, повторюючись і варіюючись у кожній поетичній строфі, служать немовби експресивно-емоціональним каркасом, на якому виводиться струнка будівля вірша, створюють його ідейну і художньо-композиційну канву. Так, наприклад, вірш «Суд», написаний М. Рильським у грізні часи Великої Вітчизняної війни, побудований на основі синонімічного ряду *неситий* — *фашист* — *кат* — *звір* — *гвалтівник* — *лиходій*:

За шовковий щасливий колос,
Що під ноги *неситим* ліг,
За примовклий дитячий голос
Ми до суду кличемо їх.

За обірвану пряжу пісні,
За розірваний генія лист,
За пожари і хмари зловісні
Нам заплатить кров'ю *фашист*.

За прострілене серце брата,
За потоптану честь дівчат
Безпощадна, як меч, розплата!
Нам заплатить кровію *кат*.

За Дніпра скривавлену воду,
За наругу ясних наших зір,
За розбої, за кривду народу
Нам заплатить кровію *звір*.

Марно в світі шукать надію
Недобитим *гвалтівникам!*
Ти тремтиш, ти поблід, *лиходію?*
Ніс ти смерть — умри ж тепер сам!

Інший твір — «Колискова» — побудований на використанні словникових і текстуальних, художніх синонімів *синочок* — *дитятко* — *маленьке* — *коточок* — *маля* — *зіронька ясна* — *дитя*, ужитих у зменшено-пестливій формі:

Заглядає ніч у вічі,
В чорнім небі світить свічі,
Розливає супокій...
Спи, *синочку* рідний мій!

У далекім темнім полі
Батько твій за нашу долю
Б'ється з ворогом лихим...
Спи, *дитятко*, сном міцним!

Я уранці виходжала,
Золотєє жито жала
По високій по горі...
Спи, *маленьке*, до зорі!

Що високою горою
Повернеться батько з бою,
Звеселиться вся земля...
Спи, *коточку*, спи, *маля*!

Ой, над нашими полками
Грає вітер прапорами,
Сила наша — як весна...
Спи ж бо, *зіронько ясна*!

Хмара вражая розтане,
Ясен, красен день настане,
Сонця-світу вороття...
Спи, *синочку*, спи, *дитя*!

Особливою принагідністю і чарівністю відзначаються так звані поетичні синоніми, у ролі яких виступають винахідливо створені перифрази — образні визначення предметів і явищ.

Пор.: провесна — *весни предтеча*, виноград — *осінній витвір весняного чаду*, маля — *нової паросток людини*:

От слово *провесна* приснилось
Мені сьогодні в світанковім сні —
І як же втілилось? Як уявилась
Весни предтеча сонному мені?

Або:

Благословен хай буде *виноград*, —
Осінній витвір весняного чаду!
І чисте спогляда *маля* —
Нової паросток людини —
В подвір'ї древнього Кремля
Троянди й голубі ялини.

У творах М. Рильського вражає не саме тільки кількісне багатство лексичних синонімів, а й висока мовно-художня культура їх використання.

Мовно-синонімічна культура М. Рильського є переконливим свідченням високої культури його поетичного мислення, тієї культури, що виросла як дорогоцінний синтез незвичайної обдарованості та органічного творчого оволодіння духовними здобутками українського, російського та інших братніх слов'янських і неслов'янських народів.

Винахідливим і мудрим у використанні синонімічних скарбів рідної мови залишиться жити у віках Максим Тадейович Рильський.